

SAMEN GEROEPEN OM VREDESTICHTERS TE ZIJN.

De rooms-katholieke kerk als vredeskerk

Lezing prof. dr. Peter Nissen op 17 maart 2005 in Utrecht

We hebben zojuist deze bijeenkomst geopend met een gebedsviering. Dat was ook de praktijk bij de dialoogbijeenkomsten die tussen 1998 en 2003 plaatsvonden tussen vertegenwoordigers van de Mennonite World Conference (MWC) en de Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen. Elke dag van de jaarlijkse bijeenkomsten, die ongeveer een week duurden, werd geopend en afgesloten met een gebedsviering, nu eens door enkele doopsgezinden voorbereid, dan weer door enkele rooms-katholieken. Het was een verrijkende ervaring: ondanks het feit dat er enkele stevige theologische kwesties zijn waarover je wellicht niet hetzelfde denkt en waarover een indringend gesprek nodig is, kun je toch samen lezen uit de Schrift, samen psalmen bidden, samen zingen, samen het Onze Vader bidden en samen de noden van kerk en wereld in gebed aan God voorleggen. Wat dat zingen betreft, kan zich dan al een onverwachte oecumenische ervaring voordoen. De *Mennonite Hymnal*, het gezangenboek van de Amerikaanse doopsgezinden, opent namelijk met het lied 'What is this place'. En Nederlandse katholieken zullen dat meteen herkennen als een vertaling van het vertrouwde lied van Huub Oosterhuis, 'Zomaar een dak boven wat hoofden'.

De zojuist genoemde officiële internationale dialoog is uitgemond in een rapport dat rond de jaarwisseling 2003-2004 is gepubliceerd onder de titel *Called Together to be Peacemakers*. Die titel drukt meteen uit wat voor de katholieke deelnemers het verdiepende element is geweest. De deelname aan de dialoog heeft voor mij en ook voor andere katholieken door het gesprek met onze doopsgezinden zusters en broeders het inzicht versterkt en verdiept in het verstaan van iets wat wezenlijk iets voor de rooms-katholieke kerk: ook zij is geroepen vredeskerk te zijn. Zo kom je ook persoonlijk via deelname aan oecumenische dialoog tot een verdieping van je eigen geloof en een beter inzicht in wat je deelt met je gesprekspartner. Een dialoog kan je ook verrassen en kan een dynamiek in je eigen geloofsgemeenschap bevorderen. Ik heb de stellige overtuiging dat de Rooms-katholieke Kerk door deze dialoog verder groeit in het besef een vredeskerk te zijn.

De dialoog van de Rooms-katholieke kerk met de Mennonite World Conference is een van de 130 bilaterale dialogen die de christelijke kerken wereldwijd voeren. Dat grote aantal leidt snel tot een verslapping van de aandacht voor één specifieke dialoog. Bij de Algemene Doopsgezinde Sociëteit (ADS) is de aandacht voor deze dialoog dan ook veel groter dan bij de Rooms-katholieke Kerk, die niet alleen meer dialogen voert, maar ook met veel grotere kerkgenootschappen, zoals de Anglicaanse Kerk, de WARC, de Lutherse Wereldfederatie en de Orthodoxie. Er is een aanzienlijk verschil in schaalgrootte tussen de kerken. Wereldwijd zijn er ruim 1 miljoen doopsgezinden, of mennonieten zoals ze overal elders, dus buiten het land van Menno Simons, heten, terwijl er ruim 1 miljard rooms-katholieken zijn.

Reacties uit de Nederlandse katholieke kerk zijn nog niet bekend. Wel is tegelijk met de publicatie van het rapport in het tijdschrift van de Pauselijke Raad voor de Eenheid, *Information Service*, een rooms-katholiek commentaar gepubliceerd. Dat commentaar is afkomstig van een daartoe door de Congregatie voor de Geloofsleer uitgenodigde theoloog. Voor een goed begrip van de dialoog is het belangrijk te weten dat deze werd gevoerd door een delegatie namens de Pauselijke Raad voor de Eenheid. Raden hebben in de curie een minder zwaar gewicht dan congregaties. Bij het publiceren van een document van de Raad voor de Eenheid laat daarom de Congregatie van de Geloofsleer er zijn licht nog over schijnen, ook omdat het in oecumenische dialogen om geloofsvragen gaat, en die behoren tot de competentie van de Congregatie. De auteur die het commentaar bij ons rapport verzorgde, de Vlaamse jezuïet Jos

Vercruyse, emeritus hoogleraar kerkgeschiedenis aan de Pauselijke Universiteit Gregoriana te Rome, is gespecialiseerd in de Reformatie en een zeer oecumenisch gezinde man.

Het mandaat van de beide dialoogdelegaties verschilde, en dat heeft te maken met de verschillen in kerkopvatting. Binnen de doopsgezinde broederschap is de kerk de lokale gemeente. Er is geen bovenlokaal gezag dat uitspraken namens de hele kerk, al zeker niet op leerstellig gebied, kan doen. Dat zorgde voor problemen bij het aanzoeken van deelnemers voor de dialoog door de MWC en zelfs bij de vraag of de MWC een dialoog met de Rooms-katholieke kerk zou kunnen aangaan. De MWC kan niet met leergezag spreken. Met welk gezag spraken dus de doopsgezinden die deelnamen aan de dialoog? De Rooms-katholieke Kerk zit heel anders in elkaar. In de hiërarchische kerkstructuur is het gemakkelijker om van een soort mandaat te spreken.

Zelf kreeg ik in de zomer van 1998 een telefoontje uit Rome met de vraag of ik lid wilde worden van de katholieke delegatie. Ik dankte die uitnodiging aan het feit dat ik mijn proefschrift (in 1988) heb geschreven over de rooms-katholieke reacties op het Nederlandse doperdom in de zestiende en zeventiende eeuw.

Het rapport is het resultaat van het gesprek tussen twee kerkelijke tradities die vier en een halve eeuw eigenlijk *niet* met elkaar spraken en die, als ze óver elkaar spraken, dat deden op basis van verkeerde beeldvorming. Die beeldvorming nodigde niet bepaald uit tot verzoenend gesprek.

De doopsgezinden meenden dat de kerk in verval was geraakt vanaf het moment dat ze rijkskerk werd in de vierde eeuw. Zij wilden een restitutie van de oude kerk. Die gedachte, de *restitutio ecclesiae*, was in de zestiende eeuw bepalend voor hun ecclesiologie, zoals ook voor bijvoorbeeld die van de spiritualisten. De kerkelijke traditie van de Middeleeuwen werd niet beschouwd als een trouwe voortzetting van de kerk van de eerste eeuwen. Die kerk van de eerste eeuwen moest teruggebracht worden en dat gebeurde in de gemeente van wedergeborenen, de doperse gemeente.

Van rooms-katholieke zijde keek men naar de doopsgezinden aan de hand van de middeleeuwse beelden van ketterij. Nieuwe religieuze opvattingen werden gemakkelijk herleid tot bestaande dwalingen. Zodoende kon op bestaande veroordelingen worden teruggegrepen. In het geval de dopers werd bijvoorbeeld tegengegrepen op de leerstellige veroordeling van het donatisme in de vijfde eeuw en op de veroordeling van de herdoop in de ketterwetgeving van keizer Justinianus I uit de zesde eeuw.

Protestanten en katholieken veroordeelden overigens op grond van die wetgeving de doopsgezinden gezamenlijk tot de doodstraf. Dat gebeurde tijdens de Rijksdag van Speyer in 1529, dezelfde rijksdag waarin (uit hun 'Protestation' tegen de naleving van het edict tegen Luther) het woord 'protestanten' ontstond voor de evangelisch gezinden in Duitsland. Reden genoeg, dunkt me, voor doopsgezinden om zichzelf niet als protestanten aan te duiden.

De dialoog werd mogelijk door twee processen die zich wereldwijd in de twintigste eeuw aftekenden bij de mennonieten. Om te beginnen doorbraken zij het isolement dat ze eerder vaak hadden gekozen en werden meer open naar buiten toe. Een tweede proces was de sterke bezinning op de eigen religieuze traditie, ingezet met *The Anabaptist Vision* van Harold S. Bender (voor het eerst gepubliceerd in 1944). Ondertussen groeide binnen de Rooms-katholieke Kerk de betrokkenheid bij de oecumenische beweging, aanvankelijk aarzelend, maar vanaf de jaren zestig met enthousiasme, en ontstonden er na Vaticanum II (1962-1965) een groot aantal bilaterale dialogen.

De dialoog van doopsgezinden en katholieken ontstond zeer concreet uit de vriendschap tussen de executive secretary van de MWC, Larry Miller, en een van de secretarissen van de Pauselijke Raad voor de Eenheid, mgr. John Radano. Zij ontmoetten elkaar op bijeenkomsten

van secretarissen van kerkgenootschappen die betrokken zijn bij de Wereldraad van Kerken en namen uiteindelijk het initiatief tot de dialoog.

Er zijn in totaal vijf bijeenkomsten geweest van de dialoogcommissie, steeds op een andere plaats in de wereld (Straatsburg, Venetië, Thomashof bij Karlsruhe, Assisi en Arkon, Pennsylvania; daarna waren er nog bijeenkomsten van de redacteurs van het rapport, van wie ik er ook een was, o.a. in Parijs). Telkens werden twee papers gepresenteerd over een historisch en twee over een actueel theologisch thema. Het is sinds de dialoog tussen rooms-katholieken en gereformeerden (*Towards a Common Understanding of the Church*, 1984-1990) een beproefde methode om te kijken naar het uit elkaar groeien in het verleden en naar de vraag of de beelden én de veroordelingen van toen adequaat waren en zijn. Ook wordt er geprobeerd een gedeeld inzicht te ontwikkelen in de geschiedenis die aan de scheiding in de zestiende eeuw vooraf ging.

De dialoog die vanavond centraal staat, is overigens niet de enige katholieke-doperse dialoog. Er gebeurt op plaatselijk vlak al het nodige. In Nederland en Duitsland zijn beide kerken betrokken bij Raden van Kerken, lokaal en landelijk. En in de VS is bijvoorbeeld in 1999 de Bridgefolk dialoog gestart, een beweging van mensen die 'iets hebben' met beide tradities, zoals dopersen die oblaat zijn van een benedictijnenklooster. De Bridgefolk komen dan ook bij elkaar in de benedictijnenabdij van St. John in Collegeville in Minnesota.

Wereldwijd vallen bij de contacten met elkaar trouwens grote verschillen op. In Midden-Amerika en Zuid-Amerika is het bijvoorbeeld niet vanzelfsprekend om samen dingen te doen. Sommige katholieke bisschoppen daar rekenen de mennonieten tot de sekten. Op basis van dit rapport kan dat eigenlijk niet meer. Met het rapport in de hand kunnen mennonieten op deze bisschoppen toestappen en zeggen: 'jullie kerk is met onze kerk in dialoog en erkent haar als een zusterkerk'. Toch zijn er daar ook samenwerkingsvormen in bijvoorbeeld lokale basisbewegingen en vredesgroepen.

De bedoeling van de dialoog was drieledig: eerst elkaar (opnieuw) leren kennen, vervolgens de geschiedenis te herlezen en ten slotte te ontdekken wat de kerken nu met elkaar delen en waarin ze verschillen.

Bij het herlezen van de geschiedenis werd onderlinge verkeerde beeldvorming gecorrigeerd. Dit gebeurde met het oog op de zuivering van ons geheugen ('purification of memory') en de verzoening van onze herinneringen ('reconciliation or healing of memories'). Een grote rol speelde daarbij het tijdens de dialoog verschenen document *Herinnering en verzoening* van de (rooms-katholieke) Internationale Theologencommissie, een document dat het fundament legde voor de 'dag van vergeving' in het jubeljaar 2000. Ook groeiden we naar elkaar toe in het verstaan van de verhouding tussen kerk en wereldlijke macht vanaf keizer Constantijn en in de Middeleeuwen. We ontdekten vooral ook een gezamenlijke spiritualiteit in de lijn van de navolging van Jezus. Die lijn maakt een historische ontwikkeling zichtbaar, waarin het doperdom verschijnt als een radicalisering van middeleeuwse vormen van vroomheid. We hebben vastgesteld dat het belangrijk is onze bronnen van spiritualiteit gezamenlijk aan te boren.

In het theologisch spreken over de kerk drong zich tijdens de dialoog het belang van het vredesgetuigenis naar voren. Ik ben er van overtuigd dat juist dit punt zeer verrijkend is voor de Rooms-katholieke Kerk als kerk die geroepen is vrede tot stand te brengen. Over het vredesgetuigenis van de Rooms-katholieke Kerk wil ik vijf punten naar voren brengen.

1) Het rooms-katholieke vredesgetuigenis is een vertroebeld getuigenis. Christelijke kerken raakten in de loop der geschiedenis verstrengeld met politieke macht. Denk aan de situatie van Rijkskerk vanaf het eind van de vierde eeuw en door de Middeleeuwen heen. Ze ontwikkelden daarbij een denken, waarin de gedachte dat oorlog soms gerechtvaardigd is een rol ging spelen. Die gedachte is in de christelijke traditie het eerst te vinden bij Augustinus, maar het is geen

religieuze gedachte. Augustinus ontleende het idee van de gerechtvaardigde oorlog aan de 'profane' Cicero. Het denken over de gerechtvaardigde oorlog ontwikkelde zich verder tot een denken over een heilige oorlog, dat veronderstelt dat God een oorlog kan willen. Dit speelde een belangrijke rol in de kruistochten ('Dieu le veut') en de godsdienstoorlogen. Het vredesgetuigenis van de Rooms-katholieke Kerk heeft dus niet altijd zuiver geklonken.

Dopersen zijn daarbij slachtoffer geworden van katholieken. Ook katholieken kennen de ervaring van het martelaarschap, maar nooit door doperse handen (wel door die van anglicanen, lutheranen, calvinisten). Het martelaarschap is dus wel een gedeelde ervaring, maar katholieken hebben hier ook om vergeving te vragen aan de doperse slachtoffers van katholieke vervolging.

2) Ondanks dat vertroebelde geluid is er ook altijd een onderstroom geweest van katholieke vredestichters: vaak asceten, monniken, rondtrekkende predikers. Zij zorgden voor een tegengeluid en behoren evengoed tot de traditie van de kerk. De benedictijnse spiritualiteit laat zich bijvoorbeeld samenvatten in het woord 'pax', vrede. In het jubeljaar 2000 heeft de Rooms-katholieke Kerk in de 'dag van vergeving' en het zojuist genoemde document *Herinnering en verzoeking* expliciet gekozen voor het vredesgetuigenis toen de kerk vergeving vroeg voor het gebruik van geweld en voor geloofsdwang die in het verleden is uitgeoefend door katholieke gelovigen.

3) De Rooms-katholieke Kerk is bezig afscheid te nemen van de doctrine van de gerechtvaardigde oorlog. In het officiële spreken van de kerk en in de protesten van paus Johannes Paulus II tegen bijvoorbeeld de oorlogsplannen van president Bush neemt zij er geleidelijk afscheid van. Er blijft slechts een zeer gelimiteerd gebruik van de term over: een oorlog is enkel nog gerechtvaardigd als daarmee een genocide kan worden voorkomen. Anders gezegd: de leer van de gerechtvaardigde oorlog is er niet om oorlog te legitimeren, maar om oorlog te limiteren en te voorkomen. Ik hoop dat de Rooms-katholieke Kerk op deze weg verder mag groeien als vredeskerk, mede door de dialoog met de doopsgezinden.

4) Vrede komt niet vanzelf. Je moet er iets voor doen. Ook van rooms-katholieke zijde zijn er veel vredesinitiatieven. Op de website conciliation resources (<http://www.c-r.org/>) staan vredesinitiatieven van lokale katholieke groepen. De gedachte wint terrein dat vrede niet vanzelf komt, maar *gemaakt* moet worden. Vrede ontstaat als werk van gerechtigheid (*pax opus iustitiae*) of van solidariteit, zoals de huidige paus zegt (*pax opus solidaritatis*). Vrede is iets dat je tot stand moet brengen. Een van die initiatieven is de peace making van de San Egidio gemeenschap, een in Rome ontstane katholieke beweging. In Mozambique hebben zij bijvoorbeeld bewerkstelligd dat er in 1990 een staakt-het-vuren kwam tussen regering en de rebellen van Renamo.

5) Dit alles wordt geschraagd door een katholieke theologie en spiritualiteit van de vredeskerk. Daarin wordt de kerk gezien als 'teken en instrument van de eenheid van heel het menselijke geslacht'. Deze gedachte komt uit de dogmatische constitutie over de kerk, *Lumen Gentium*, van het Tweede Vaticaans Concilie. Als de kerk wordt gezien als teken en instrument van de eenheid van de mensheid kan daarmee elk particularisme, de oorzaak van veel oorlogen, worden uitgebannen. Daarom is het vredeswerk essentieel voor de Rooms-katholieke Kerk. Zij is vanuit haar wezen geroepen om solidariteit te bewerken en vrede te bevorderen. Ook de katholieke gelovigen afzonderlijk zijn geroepen tot heiligheid, dus tot navolging van Jezus en tot een leven dat geleefd wordt volgens de wet van de liefde. De volledige navolging van Christus is niet voor iedereen weggelegd, maar elke christen is wel geroepen zich te laten leiden door de wet van de liefde. Dat impliceert zelfs de roeping te bidden voor je vijand. In de navolging van Jezus speelt geweldloosheid een centrale rol. Het geweldloze getuigenis van christenen draagt bij aan het opbouwen van een Rijk van vrede. Christenen én de kerk als

geheel zijn geroepen te getuigen, in woord en daad, privé en publiek, dat 'vrede mogelijk is'. Die overtuiging is geworteld in het besef dat Jezus zelf onze vrede is (Ef. 2,14-16).

Het vredesgetuigenis is in de kerkelijke documenten vanaf *Pacem in Terris* van Johannes XXIII (1963) tot de recente encyclieken van de paus verbonden met vredemaken, vooral door vier instrumenten: 1. bevorderen en beschermen van de mensenrechten, 2. bevorderen van integrale menselijke ontwikkeling, 3. ondersteunen van het internationaal recht en de internationale organisaties, en 4. opbouwen van solidariteit tussen volken en naties.

De kerk verzet zich tegen een 'cultuur van de dood', waar oorlog en geweld deel van uitmaken, en zij leert dat geweld geen oplossing is van conflicten, maar alleen tot nog meer geweld leidt.

Die spiraal van geweld wil zij doorbreken.

Ten slotte: wij staan voor de Goede Week, de lijdensweek. De vreedzame weg van Jezus was een weg die lijden met zich meebracht. Hij heeft dat lijden gedragen omwille van onze vrede.

Laten wij daarom van de lijdensweek ook een vredesweek maken.

*Prof. dr. Peter Nissen (*1957) is hoogleraar kerkgeschiedenis en decaan van de Faculteit der Theologie van de Radboud Universiteit Nijmegen*